

Barbara Czardybon

Siemiona L. Franka rozumienie psychologii filozoficznej

Słowa kluczowe: *S. Frank, psychologia filozoficzna, dusza, życie psychiczne*

Wstęp

Przedmiotem poniżej prezentowanych analiz będzie rozumienie psychologii filozoficznej zaproponowane przez Siemiona L. Franka w traktacie *Dusza ludzka* (1917)¹. Książka ta zajmuje „pośrednią” pozycję między dwiema innymi ważnymi pracami rosyjskiego myśliciela: *Przedmiotem wiedzy* (1915)² i *Duchowymi podstawami społeczeństwa* (1930)³. Zdaniem autora, psychologia filozoficzna stanowi bowiem nie tylko swoistą kontynuację i rozwinięcie ogólnontologicznej teorii bytu i wiedzy z jej fundamentalnym pojęciem wszechjedności, ale też daje podstawy pod filozoficzne poznanie konkretnego świata społeczno-historycznego życia ludzkości⁴. W ten sposób, z punktu

¹ С.Л. Франк, *Душа человека. Опыт введения в философскую психологию*, w: tenże, *Предмет знания. Душа человека*, Санкт-Петербург: Наука 1995, s. 417–632. Zob. spolszczony fragment Frankowskiego *opus magnum*: S.L. Frank, *O pamięci*, przeł. B. Czardybon, w: J. Kurek, K. Maliszewski (red.), *Widma pamięci*, Chorzów: Wydawnictwo MDK „Batory” 2010, s. 96–100, a także odnośny komentarz B. Czardybon, *Od tłumacza*, tamże, s. 101–102.

² С.Л. Франк, *Предмет знания. Об основах и пределах отвлеченного знания*, w: tenże, *Предмет знания. Душа человека*, dz. cyt., s. 35–416. W języku polskim dostępny jest siódmy rozdział tej pracy: S.L. Frank, *Pierwsze określenie i istota intuicji*, przeł. B. Czardybon, „Logos i Ethos” 2 (2008), s. 169–187.

³ С.Л. Франк, *Духовные основы общества*, Москва: Республика 1992.

⁴ Zob. С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 420. Frank twierdzi, że poznanie wyraża stosunek świadomości ludzkiej do prawdy i bytu. Za podstawową naukę filozoficzną uznaje badanie treści wiedzy jako takiej, to jest właśnie samego bytu i samej prawdy. „Tak teoria poznania przekształca się w teorię wiedzy, a teoria wiedzy, przemyślana do końca – w teorię

widzenia metafizycznej orientacji koncepcji Franka, na wspomnianą trylogię składa się metafizyka poznania, metafizyka konkretnego bytu ludzkiego oraz metafizyka bytu społecznego⁵. Jakkolwiek w tryptyku uwidacznia się pełnia oryginalnego światopoglądu Franka, nie można jednak powiedzieć, by miał on charakter zamkniętego systemu filozoficznego.

Książka Franka po raz pierwszy ukazała się drukiem w lipcu 1917 roku w Petersburgu⁶. Praca miała stać się podstawą nadania Frankowi tytułu doktora filozofii⁷. Niestety, dramatyczne wydarzenia polityczne uniemożliwiły autorowi dysertacji jej obronę. *Dusza ludzka* opatrzona została wymownym podtytułem – *Próba wprowadzenia do psychologii filozoficznej*. Rosyjski filozof pragnie zwrócić uwagę na naukę o duszy i prawidłowościach zjawisk psychicznych, zgodną z etymologią pojęcia „psychologia filozoficzna” (*философская психология*). W jego opinii, zapoznaniu uległa prawdziwa treść bytu historycznego, jakim jest dusza ludzka; współcześnie nikt nie uwzględnia zagadnienia miejsca człowieka i jego życia duchowego (*духовная жизнь*) na płaszczyźnie metafizycznej. Ludzkość zatraciła naukowe zainteresowanie samą sobą, obecnie nie rozumie, czym jest sens życia⁸. Tymczasem – co podkreśla Natalia M. Akulicz – bez wnikliwego rozpatrzenia problemu duszy ludzkiej nie sposób rozwiązać dylematów poszczególnych jednostek, nie mówiąc o trapiących ludzkość problemach natury społeczno-politycznej czy ekonomicznej. Problematyka podejmowana przez Franka jest zatem ważna nie tylko w ramach szeroko pojętego dyskursu filozoficznego, ale jest kluczowa również dla kultury ludzkiej jako takiej⁹. Rozprawa *Dusza ludzka* zawiera wiele idei i zagadnień, które pozostają aktualne po dziś dzień. Pojawia się w niej kluczowa dla światopoglądu Franka kategoria, a mianowicie pojęcie

prawdy, czyli bytu, i gnoseologia na nowo świadomie staje się tym, czym nieświadomie jest wszelka filozofia – ogólną ontologią” (tamże, s. 439, podkr. usunięto – B.C.).

⁵ Zob. O. Назарова, „Онто-феноменологический” проект Семена Людвиговича Франка, „Вопросы философии” 12 (2010), s. 105.

⁶ Rok wcześniej fragment pracy poświęcony omówieniu zadań stojących przed psychologią filozoficzną opublikowany został na łamach czasopisma „Русская мысль”: С.Л. Франк, *Задачи философской психологии*, „Русская мысль” 10 (1916), s. 23–49.

⁷ Zdaniem Teresy Obolevitch, nie można wykluczyć, że książka *Dusza ludzka* powstała jako odpowiedź na uwagi wyrażone przez Mikołaja A. Bierdiajewa pod adresem *Przedmiotu wiedzy* – pracy, dzięki której Frank uzyskał stopień kandydata (magistra) nauk filozoficznych. Pod adresem Franka padł zarzut, jakoby okazywał on nadmierne zaufanie absolutnej teorii poznania, a jednocześnie nie brał pod uwagę tego, co stanowi o specyfice podmiotu poznającego, a mianowicie twórczości jednostki ludzkiej, a także psychologicznych i ontologicznych zmian natury człowieka. Zob. T. Obolevitch, *Проблематичный конкордызм. Wiara i wiedza w myśli Włodzimierza S. Sołowjowa i Siemiona L. Franka*, Tarnów: Biblos 2006, s. 64.

⁸ Zob. С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 421.

⁹ Zob. Н.М. Акулич, „Душа человека” С.Л. Франка в контексте развития современной культуры, „Рацио.ru” 8 (2012), s. 275–277.

„wiedzy żywej” (*живое знание*). Gennadii Aliaiev, jeden z najbardziej znanych współczesnych badaczy twórczości rosyjskiego filozofa i psychologa, uważa, że omawiany tutaj traktat można rozpatrywać w kategoriach pracy rozwijającej i dopełniającej nurt fenomenologiczny w filozofii współczesnej właśnie w kierunku problematyki duszy ludzkiej¹⁰. Sam Frank był zdania, że fenomenologia stanowi pierwszą i nie do końca jeszcze świadomą próbę przybliżenia psychologii współczesnej jej prawdziwego przedmiotu. W jego ocenie wkład Edmunda Husserla w zakresie poznania bytu ludzkiego i życia psychicznego okazywał się niewystarczający¹¹.

Jak wiadomo, Wilhelm Wundt był jedną z pierwszych osób, które przyczyniły się do oddzielenia psychologii od filozofii. „Nowa”, odrębna dziedzina namysłu nad istotą duszy czy świadomości nie była jednak w stanie zupełnie zrezygnować ze stawiania pytań identyfikowanych jako filozoficzne. Koncepcja Franka stanowi przykład namysłu nad naturą życia psychicznego człowieka z uwzględnieniem filozoficznej metodologii i aparatury pojęciowej, coraz mocniej ujawniającej swe religijne źródła.

Diagnoza stanu psychologii

Psychologia czasów Franka usiłowała wytłumaczyć życie psychiczne człowieka opierając się na badaniach eksperymentalnych. Jako taka nie była już, jego zdaniem, „czystą” psychologią, lecz stała się „fizjo-logią” (*физио-логия*), jedną z gałęzi przyrodoznawstwa. Próbując rozłożyć życie psychiczne na elementarne reakcje, odczucia, emocje itp., psychologia empiryczna, określana jako „psychologia bez duszy”, dokonuje – pisał rosyjski myśliciel – bezmyślnej i bezpłodnej redukcji duszy ludzkiej. Psychologia zorientowana empirycznie daje wyłącznie zewnętrznym obiektywnym poznanie¹². Frank ostro ocenia współczesne mu prace naukowe z zakresu psychologii, pisząc, że rzadko można w nich znaleźć jakieś „żywe” i wartościowe spostrzeżenia. Był przekonany, że poza pracami Rudolfa H. Lotzega i Henri Bergsona żadna współczesna mu książka nie podejmowała problemu natury duszy ludzkiej. Wartościowe koncepty – efekt intuicyjnego podejścia do tej czy innej kwestii przez psychologów występujących pod prąd „oficjalnej”, to jest naukowej wykładni psychologii – pojawiają się, jak twierdził, nader rzadko, można rzec, iż nawet przypadkowo. Współcześnie – pisał – dochodzi do zapoznania świadomego

¹⁰ Zob. Г.Е. Аляев, *О философском методе С. Франка (феноменология не по Гуссерлю)*, w: В. Порус (ред.), *Идейное наследие С.Л. Франка в контексте современной культуры*, Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея 2009, s. 25.

¹¹ Zob. О. Назарова, „Онто-феноменологический” проект..., dz. cyt., s. 111.

¹² Zob. С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 421–423, 445.

zainteresowania problematyką psychologii filozoficznej, a miano psychologii przysługuje całkiem innej dziedzinie nauki niż tej, którą oznaczało pierwotnie¹³.

Termin „psychologia filozoficzna” oznaczał dla Franka „ogólną naukę o naturze życia psychicznego i o stosunku tej dziedziny do innych dziedzin bytu, w odróżnieniu od tak zwanej psychologii empirycznej, mającej za zadanie zgłębianie tego, co nazywa się «prawidłowością zjawisk psychicznych»”¹⁴. Natomiast pod pojęciem „dusza ludzka” rozumiał „powszechną, rodzajową naturę świata bytu psychicznego jako jakościowo swoistej zwartej jedności”¹⁵. W duszy ludzkiej zbiegają się przeciwieństwa: to, co materialne i idealne, oraz to, co naturalne i nadnaturalne. Substancjalną podstawę bytu duszy stanowi to, co idealne. Tym, co materialne, jest żywioł psychiczny (*душевная стихия*)¹⁶. W cytowanej pracy autor utożsamia pojęcie „duszy” z ogólną naturą życia psychicznego jako takiego.

Frank jest przekonany, że dusza nie jest żadną metafizyczną fikcją. Dusza nie tylko istnieje, ale też można ją poznać. Dusza nie jest więc czymś, co pozostawałoby poza zasięgiem człowieka; nie ma w niej nic z absolutnej tajemniczości. W związku z tym Frank odmawia duszy ludzkiej określeń w rodzaju „najwyższa zasada”, „istota nieśmiertelna” itp. Podkreśla jednak, że niewielu ludzi potrafi dostrzec dostępną im duszę i ją poznać. Przywołuje określenie pochodzące od Lotzego, zgodnie z którym dusza ludzka jest „tym, za co się podaje” (*то, за что она выдает себя*). Według niego, oznacza to, że dusza stanowi istotę człowieka tak, jak jest przez niego przeżywana. Mówiąc jeszcze inaczej, dusza ludzka jest tym, co każdy z nas określa mianem siebie samego i w co nikt z nas nie może wątpić¹⁷. Jednocześnie rosyjski myśliciel podkreśla, że życie psychiczne człowieka nigdy nie będzie w stopniu absolutnym przejrzyste. Sprzeciwia się jednak temu, by mówić, że życia tego w żaden sposób nie można przeniknąć¹⁸.

Frankowi obce są koncepcje naturalistyczne. Jego zdaniem, człowiek jest przede wszystkim istotą duchową. Podkreślając oryginalność istoty ludzkiej, rosyjski filozof twierdzi, że:

¹³ Zob. tamże, s. 437–438.

¹⁴ Tamże, s. 437. Według rosyjskiego myśliciela, to, co nie-materialne (*не-материальное*), składa się z tego, co duchowe (*духовное*), oraz tego, co psychiczne (*душевное*). Do dziedziny ducha Frank zalicza treści matematyczne, moralność, życie społeczne itd. Życie psychiczne człowieka jest natomiast czymś różnym od dziedziny bytu fizycznego, a także od takich sfer jak treści matematyczne, moralność, życie społeczne etc. Zob. tamże, s. 477.

¹⁵ Tamże, s. 445.

¹⁶ Zob. E.В. Мареева, С. Франк: *трансформация классического понимания Бога и души*, w: В. Порус (ред.), *Идейное наследие С.Л. Франка...*, dz. cyt., s. 76–77.

¹⁷ Zob. С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 434.

¹⁸ Zob. tamże, s. 436.

człowiek w swoim zewnętrznym ujawnieniu w świecie przedmiotów nosi jakby skromną maskę maleńkiej cząstki wszechświata i na pierwszy rzut oka jego istota wyczerpuje się tą zewnętrzną jego naturą; w rzeczywistości zaś to, co nazywa się człowiekiem, samo w sobie i dla siebie jest czymś nieporównanie większym i jakościowo całkiem innym, niż kawałek świata: to jest zewnętrznie zakuty w skromne ramy, skryty świat wielkich, potencjalnie nieskończonych, chaotycznych sił; i jego podziemna głębia tak samo mało jest podobna do jego zewnętrznego oblicza, jak mało wewnątrz ogromnej, skrywającej i bogactwo, i męki ciemnej kopalni jest podobne do maleńkiego otworu cyngla, łączącego ją z jasnym, dobrze znanym światem powierzchni ziemi¹⁹.

Zgodnie z właściwym znaczeniem terminu, „psychologia” powinna być rozumiana jako nauka dotycząca tej sfery wewnętrznej jednolitej rzeczywistości życia ludzkiego, która różni się od zmysłowo-przedmiotowego świata przyrody²⁰. Realność oznacza również dla Franka wszechogarniający byt absolutny. O realności można powiedzieć, że jest tym, co bezpośrednio, co wyraża się w milczącym i niewyjaśnionym zupełnie doświadczeniu; to pierwotna i niewyraźna jedność prawdy i istnienia, konkretna pełnia, życie w ogóle²¹.

„Bezgraniczna głębia naszego wewnętrznego bytu”, jest tym co w myśleniu hinduskim nazywa się „brahmanem” i „atmanem”²².

Problemy psychologii filozoficznej widać, zdaniem autora traktatu *Dusza ludzka*, nie tylko we wstępach i podsumowaniach książek z zakresu psychologii empirycznej, w rozmaitych wprowadzeniach do psychologii, ale też w pracach filozoficznych i teoriopoznawczych. Jednym z problemów psychologii filozoficznej jest kwestia paralelizmu psycho-fizycznego²³. Do wąskiego grona współczesnych psychologów Frank zalicza Fiodora M. Dostojewskiego, Lwa M. Tołstoja, Guy de Maupassanta, Henryka Ibsena, Gustave’a Flauberta, Christiana F. Hebbła, Henri F. Amiela, Thomasa Carlyle’a, Theodora Mommsena

¹⁹ Tamże, s. 466–467.

²⁰ Zob. tamże, s. 462.

²¹ Zob. M. Łoski, *Historia filozofii rosyjskiej*, przeł. H. Paprocki, Kęty: Antyk 2000, s. 303.

²² Tamże, s. 316.

²³ Zob. С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 438. Zaproponowane przez Franka rozwiązanie dylematu psychofizycznego różni się i od ujęcia Kartezjusza, i od tego, które przedstawili przyrodnicy. Rosyjski myśliciel przywołuje Leibnizjańskie pojęcie „monada”, uznając duszę za coś, co z zewnątrz okazuje się naznaczone koniecznością i pierwiastkiem cielesności, a od wewnątrz – nieskończonością, podobną do wiecznego i nieskończonego Boga. Jak zauważa Elena W. Marejewa, w przedstawionym przez autora traktatu *Dusza ludzka* rozwiązaniu problemu psychofizycznego uwidacznia się istota Frankowskiego monodualizmu. Frank mówi o tożsamości tego, co skończone i nieskończone w duszy ludzkiej. W ujęciu Franka dusza ludzka jest zarówno aktualnie skończona (z zewnątrz), jak i potencjalnie nieskończona (od wewnątrz). Rosyjski autor opisuje drogę do Boga w duszy ludzkiej jako jednoczesny ruch w górę i w dół. Zob. Е.В. Мареева, *С. Франк...*, dz. cyt., s. 77.

i Wasyła O. Kluczewskiego²⁴. Poza tym docenia, w jaki sposób do zagadnienia duszy ludzkiej podszedł Franz Brentano. Nie było to podejście – jak pisze – „z zewnątrz” (*извне*), przez co rozumiał podejście do ogółu zjawisk dokonujących się w określonym porządku zewnętrznym i współwystępujących ze znanymi faktami świata zewnętrznego; było to podejście „od wewnątrz” (*изнутри*) – podejście jak do żywej jednostki, pozostającej w określonych relacjach do bytu i świata. Można więc powiedzieć, że Brentano postawił w filozofii współczesnej problem psychologii filozoficznej. Sam Frank będzie nawiązywał do Wilhelma Diltheya, któremu nieobce były rozważania nad problemami życia człowieka w kontekście historycznofilozoficznym. Dilthey – informuje rosyjski autor – jest twórcą pierwszego programu psychologii jako nauki, zasadzającej się na prawdziwym wewnętrznym spostrzeżeniu. Dilthey stworzył tak zwaną naukę o duchu, która ufundowana była na wewnętrznym rozumieniu (*Verstehen*), w sensie wiedzy żywej. Owo *Verstehen* jest przeciwieństwem *Begreifen* – abstrakcyjno-logicznego zrozumienia teorii rzeczywistości przedmiotowej typu przyrodoznawstwa²⁵.

Metafizyka życia psychicznego

Frank podkreśla, że psychologia filozoficzna istnieje od dawna, ale w sposób nieświadomy i ograniczony. Nie zawsze uświadamiano sobie filozoficzną postać psychologii. Frank przywołuje dalej stare określenie „metafizyka” na oznaczenie teorii duszy i życia ludzkiego. Według niego metafizyka jest możliwa i potrzebna jako ścisła wiedza naukowa. Filozofia, w szczególności zaś filozofia duszy, posiada swój własny przedmiot, swoją własną oryginalną metodę i charakter. Jak widać, według Franka przedmiot metafizyki i psychologii filozoficznej jest jeden i ten sam. Mamy tutaj do czynienia z tak zwaną „prawdziwą” filozofią. Właściwym miejscem filozofii „prawdziwego bytu” jest sfera mieszcząca się między religią i sztuką z jednej strony, oraz dziedziną, w której panuje pozytywistyczno-racjonalistyczne rozumienie nauki z drugiej. Frank podkreśla, że „prawdziwa” filozofia łączy w sobie wartość myślenia logicznego i intuicyjnego. To dzięki takiej właśnie syntezie jesteśmy w stanie dotrzeć do obiektywnej istoty naszego subiektywnego świata²⁶.

W rozprawie *Dusza ludzka* Frank dokonuje analizy poglądu głoszącego niemożliwość poznania duszy w doświadczeniu ludzkim. Według niego ta z góry powzięta teoria ufundowana jest na dwóch twierdzeniach. Po pierwsze, zakłada się tu, że człowiek nigdy nie doświadcza jedności poszczególnych zjawisk,

²⁴ Zob. С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 423.

²⁵ Zob. tamże, s. 443–444.

²⁶ Zob. tamże, s. 428.

rozumianej jako całość, która te zjawiska jednoczy, lecz że taka całość może być tylko przez niego wymyślona. Przyjmuje się więc, że jednostka ludzka ma doświadczalny dostęp wyłącznie do wielości odrębnych fenomenów – zjawisk psychicznych, nie zaś do duszy – jako jedności obejmującej tę wielość. Po wtóre, dusza bywa rozumiana jako pewna zasada ukryta gdzieś głęboko. Próżno oczekiwać, by objawiła się człowiekowi w swej istocie. Dusza ujawnia się wyłącznie w swoich poszczególnych zjawiskach²⁷. Frank pisze obrazowo:

Jak żeglarzowi morskemu dostępna jest tylko powierzchnia oceanu, ruch jego fal, a nie tajemnicza głębia dna morskiego, tak i my mamy dostęp wyłącznie do powierzchniowej warstwy naszego „życia psychicznego”, a nie do skrytej od naszych spojrzeń w nieosiągalnej głębi jego centrum i nosiciela – „naszej duszy”²⁸.

Rosyjski filozof jest zdania, że nie można, idąc za „burzycielem” Immanuelem Kantem, uznawać duszy ludzkiej za coś, co pozostaje dla nas absolutnie transcendentne, to jest niepoznawalne. Autor trzech *Krytyk* zburzył wprawdzie bezpłodną i nudną scholastykę tak zwanej psychologii racjonalnej szkoły Christiana Wolffa, ale – zauważa Frank – nie wynika z tego, że tym samym obalił wszystkie inne możliwości istnienia psychologii jako nauki o duszy²⁹. Elena Marejewa zaznacza:

Jeśli Kant z pozycji transcendentalizmu rzucił wyzwanie tradycyjnej metafizyce, to Frank przyjmuje to wyzwanie w imieniu nowej metafizyki i przedstawia ją jako teorię filozoficzną, która jednocześnie jest „oryginalną nauką”, różną od matematyki i ścisłego przyrodoznawstwa³⁰.

Frankowi zależy więc na przywróceniu prawdziwego znaczenia pojęciu „psychologia”. W jego przekonaniu psychologia filozoficzna – teoria duszy – przekracza spory między różnymi kierunkami filozoficznymi w psychologii. Treść psychologii filozoficznej jest fundamentem tego, co dzieli metafizyków, empirystów i krytycyistów³¹. Frank przywołuje postać Blaise’a Pascala, który uważał, że pogarda wobec filozofii jest już pewną filozofią. Dalej snuje analogię:

(...) nawet negacja „duszy” albo jej poznawalności jest odrębną filozoficzną teorią duszy, gdyż jest jasne i nie ulega wątpliwości, że przekracza granice kompetencji psychologii empirycznej jako nauki przyrodniczej o prawach zjawisk psychicznych³².

²⁷ Zob. tamże, s. 432.

²⁸ Tamże.

²⁹ Zob. E.B. Мареева, *С. Франк...*, dz. cyt., s. 70.

³⁰ Tamże, s. 70–71.

³¹ Zob. С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 437.

³² Tamże.

Ślady psychologii filozoficznej autor traktatu odnajduje w słowach wprowadzających i podsumowujących podręczników i badań z zakresu psychologii empirycznej, w podejmowanych rozważaniach na temat zadań i metod psychologii, w rozmaitych wstępach do psychologii, w tekstach poświęconych, przykładowo, paralelizmowi psycho-fizycznemu, a także w pracach podnoszących zagadnienia z zakresu filozofii, w tym epistemologii³³. Psychologia filozoficzna – czytamy w pracy Franka:

(...) bada nie realne procesy bytu przedmiotów w ich przyczynowej albo jakiejś innej „przyrodniczej” prawidłowości, lecz daje ogólne logiczne wyjaśnienie idealnej natury i budowy świata psychicznego oraz jego idealnego stosunku do innych dziedzin bytu³⁴.

Już wcześniej przywołane zostało pojęcie „życie psychiczne”. W tym miejscu warto przybliżyć, co ten termin oznacza dla Franka. W *Historii filozofii rosyjskiej* Mikołaj Łoski pisze:

(...) Frank przeprowadza rozróżnienie między tym, co duchowe, i tym, co psychiczne, i bada drogi, na których nasze życie psychiczne jest wzajemnie powiązane ze światem jako całością, za pośrednictwem działalności poznawczej z jednej strony i pozasobowych interesów z drugiej, co wykazuje, że dusza ludzka jest mikrokosmosem³⁵.

Także w późniejszej twórczości Frank przypomni myśl, że dusza ludzka stanowi „mikrokosmos”, obejmujący ciemną głębię podświadomej rzeczywistości. Dusza – to wyraz odwiecznej wszechjedności, „zwierciadło wszechświata”.

Wprowadzając czytelnika w świat pojęć psychologii filozoficznej, Frank wyjaśnia znaczenie terminu „życie psychiczne”. W jego ujęciu jest to:

(...) tajemniczy i tak samo znany nam świat burz, namiętności, afektów i wszystkich w ogóle bezpośrednio przeżywanych stanów naszego „ja”, niewytłumaczalnych „rozsądnie”, to jest przez kategorie i pojęcia świata obiektywnego, a przenikniętych całkiem innymi zasadami³⁶.

Warto wspomnieć, że Frank dokonuje podziału świadomości (*сознание*) na trzy główne rodzaje: świadomość jako życie psychiczne (*душевная жизнь*), świadomość jako świadomość przedmiotów (*предметное сознание*) oraz świadomość jako samoświadomość (*самосознание*)³⁷. Ani w świadomości przedmiotów, ani

³³ Zob. tamże, s. 437–438.

³⁴ Tamże, s. 445.

³⁵ M. Łoski, *Historia filozofii rosyjskiej*, dz. cyt., s. 300, podkr. usunięto – B.C.

³⁶ С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 468.

³⁷ W ujęciu Franka życie psychiczne to przede wszystkim pewna „realna potęga” (*реальная сила*), idealny nośnik świadomości (*идеальный носитель сознания*). Natura życia psychicznego nie wyczerpuje się jednak w świadomości. Świadomość – to nic innego jak przynależność czegoś do pewnej rzeczywistości. Jednostka ludzka nie tylko uświadamia sobie siebie samą, ale też

w samoświadomości nie wyraża się czysta substancja życia psychicznego jako takiego. Świadomość jako życie psychiczne stanowi potencjalną podstawę oraz stały substrat świadomości przedmiotów i samoświadomości. Innymi słowy, świadomość przedmiotów i samoświadomość odzwierciedlają to, co duchowe w życiu psychicznym. Świadomość przedmiotów jako poznanie staje się możliwa wyłącznie dzięki związkowi świadomości ludzkiej z tak zwaną duchową stroną bytu. Sfera ta wznosi się nad człowieczym „ja” i jest wspólna dla całej świadomości ludzkiej, ma charakter idealny i pozaczasowy. Frank porównuje stosunek życia psychicznego do świadomości przedmiotów i samoświadomości ze sposobem, w jaki korzeń bądź pień drzewa odnosi się do jego gałęzi, liści i owoców³⁸. „Życie psychiczne jest, krótko mówiąc, zarodkiem i substratem wszelkiej świadomości w ogóle”³⁹.

Jak już wiemy, samoświadomość stanowi jeden z rodzajów świadomości. Według Franka, samoświadomości jest bliżej do bezpośredniego życia psychicznego niż do świadomości przedmiotów. Charakterystyczne, że samoświadomość nie zawiera dwoistości: to, co świadome – to, co uświadamiane. Świadomość „ja” określana jest przez Franka jako zwyczajne przeżycie „ja” (*простое переживание „я”*). Tylko wtedy, gdy człowiek jest „ja”, jest w stanie sobie to „ja” uświadomić. Frank wskazuje na podobieństwo zachodzące między samoświadomością a świadomością jako życiem psychicznym: zarówno samoświadomość, jak i życie psychiczne stanowią „bezpośrednie samoprzeniknięcie” (*непосредственная самопроникнутость*), „samowyraźność zwykłego bytu” (*самоявственность простого бытия*). Samoświadomość – jak twierdzi autor traktatu *Dusza ludzka* – jest najbardziej wymownym i oryginalnym samoprzeniknięciem życia psychicznego jako takiego⁴⁰. U dziecka samoświadomość pojawia się wtedy, gdy zauważamy bezpośrednią obecność w jego świadomości momentu „ja”. Jest tak, przykładowo, w sytuacji gdy po raz pierwszy używa ono słowa „ja”. Inny przykład – wtedy gdy w dziecku dochodzi do oddzielenia się świata jego osobowości jako odrębnej jedności od świata przedmiotów. Samoświadomość przynależy każdemu trzeźwemu, normalnemu, dorosłemu człowiekowi. W przypadku osób dorosłych można

istnieje. Istniejąc zaś, uświadamia sobie siebie właśnie jako coś, co istnieje – jako realność, która stanowi coś więcej niż tylko tę świadomość siebie. Świadomość jest rozpatrywana przez Franka w kategorii „bytu dla siebie” (*бытие-для-себя*). Jako taka – podkreśla autor traktatu – posiada dwa wyraźne momenty: moment „dla-siebie”, swego rodzaju samowynikanie, a także moment „bytu”, który stanowi warunek wspomnianego samowynikania. Według Franka moment bezpośredniego bytu jest ważniejszy i pierwotniejszy w życiu psychicznym niż moment świadomości. Rosyjski myśliciel optuje za prymatem życia nad świadomością oraz działania nad kontemplacją. Zob. tamże, s. 479.

³⁸ Zob. tamże, s. 477–478.

³⁹ Tamże, s. 478.

⁴⁰ Zob. tamże, s. 476.

mówić o różnej mocy samoświadomości. Są ludzie, których osobowość jest jednością; są i tacy, którzy dalecy są od jedności wewnętrznej⁴¹.

W stanie życia psychicznego, poprzedzającego ludzkie „ja”, nie ma jeszcze podziału na podmiot i przedmiot, a także na świadomość i byt. „Ja” ma charakter prerefleksyjny i przedświadomościowy; powstaje na skutek „usztynienia” żywiołu zmysłowości oraz „zagęszczenia” pierwotnego chaosu przeżyć⁴². Teresa Obolevitch pisze:

(...) Frank upatruje w fenomenie psychiki argument na rzecz bezpośredniego, intuicjonistycznego poznania. Jak twierdzi, całe życie psychiczne (myśliciel preferuje określenie „życie duszy”, odpowiadające etymologii słowa *psyche*) ma ciągły, ponadczasowy charakter (...)⁴³.

Równie ciekawie poglądy Franka komentuje Elena Marejewa:

Oryginalność Franka polega na tym, że, charakteryzując życie psychiczne jako „żywe, ciągle stawanie się” (*живое слитное становление*), skupia uwagę na formie tego strumienia. I chodzi tutaj, oczywiście, nie o zewnętrzną, przedmiotową formę, lecz o formę procesualną. Uściślając jej charakter, Frank ponownie przyzywa na pomoc Arystotelesa z jego pojęciem entelechii jako „formy czynnej”⁴⁴.

Można dopowiedzieć, że „strumień” duszy znajduje się między tym, co czasowe i aczasowe.

Frank jest zwolennikiem teorii ciągłości rozwoju duszy. Według niego, nie ulega wątpliwości, że życie psychiczne właściwe jest już noworodkowi. Być może – pisze w traktacie – również dziecko w stadium prenatalnym posiada życie psychiczne⁴⁵.

Za główną metodę psychologii filozoficznej Frank uznaje samoobserwację (*самонаблюдение*), rozumianą jako wiedza żywa – „immanentne wyjaśnienie samouświadamiającego się wewnętrznego życia podmiotu w jego rodzajowej «ejdetycznej» istocie”⁴⁶. Pojęcie „podmiot” oznacza w tym wypadku „przeżywające doświadczenie «ja»”. Rosyjski myśliciel odróżnia podmiot poznający od realnego „ja”. Według niego, funkcja poznawcza podmiotu stanowi najbardziej bezosobową stronę bytu osobowego. Realne „ja” – to z kolei „logos”, „światłość poznania”⁴⁷. „Ja” opisywane jest przez Franka także jako „rdzeń” życia psychicznego („*ядро*” *душевной жизни*), „główna część płomienia życia

⁴¹ Zob. tamże, s. 475.

⁴² Zob. E.B. Мареева, *С. Франк...*, dz. cyt., s. 74.

⁴³ T. Obolevitch, *Проблематичны конкордызм...*, dz. cyt., s. 64.

⁴⁴ E.B. Мареева, *С. Франк...*, s. 76, podkr. usunięto – B.C.

⁴⁵ Zob. С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 485.

⁴⁶ Tamże, s. 445, podkr. usunięto – B.C.

⁴⁷ Zob. M. Łoski, *Historia filozofii rosyjskiej*, dz. cyt., s. 304.

psychicznego” (*центральная часть пламени душевной жизни*)⁴⁸. W „ja” skupiona jest energia świadomości. To „ja” „kieruje” życiem psychicznym: „(...) pragnienia i chęci zawsze pochodzą z naszego «ja» i jako «świadome» zjawiska woli wyraźnie oddzielają się od ślepych skłonności życia psychicznego”⁴⁹. Trzeba też pamiętać, że „(...) nie możemy oddzielić łupiny duszy od jej rdzenia: w najbardziej powierzchownym zjawisku już współuczestniczą głębsze warstwy życia psychicznego”⁵⁰.

Frank podkreśla istotną różnicę zachodzącą między zwykłą i naukową świadomością a pozycją poznawczego zwrócenia się w kierunku własnego wewnętrznego świata życia psychicznego. Odkrycie własnej duszy określa mianem „prawdziwego objawienia” (*настоящие откровение*), które wprowadza w zdumienie jednostkę ludzką. Człowiek poznający własną osobowość dokonuje swego rodzaju odsłonięcia pewnej nowej rzeczywistości. Dochodzi do tego jednak dość rzadko. Samopoznanie dostępne jest niewielkiej liczbie osób. To jedno z najwyższych osiągnięć ducha ludzkiego – twierdzi Frank – jest czymś innym niż samoświadomość. Samopoznanie rozumiane jest przez niego nie tylko jako rzeczywista wiedza o własnym „ja”, ale i jako samo poznawcze nastawienie (*познавательная направленность*) na owo „ja”⁵¹. Naukowym samopoznaniem jednostki ludzkiej – naukowym spełnieniem sięgającego starożytności nakazu *γνωθι σεαυτον* – jest, rzecz jasna, psychologia filozoficzna⁵².

Rosyjski myśliciel odróżnia samopoznanie od świato- i Bogopoznania. Światopoznanie (*миропознание*) można utożsamić z naukami przyrodniczymi. Przedmiotem Bogopoznania (*Богопознание*) jest posiadający autonomię byt idealny – sfera prawdy, dobra, piękna oraz ich źródło („prajedność”). Sfera Bogopoznania badana jest przez filozofię religijną, tak zwaną wyższą ontologię, to jest filozofię pierwszą, logikę, etykę, a także estetykę. Gdy mówimy o samopoznaniu, w którym ujawnia się świat psychiczny jednostki ludzkiej, to dotykamy czegoś, co pośredniczy między sferą tego, co naturalne, i tego, co boskie. Według rosyjskiego myśliciela, człowiek stanowi nie tylko część świata przyrodniczego, ale też jest swego rodzaju „ekranem”, odbijającym pewne treści idealne. Za przedmiot psychologii filozoficznej uznaje tę pośrednią rzeczywistość, która tworzona jest przez dwie sfery w człowieku – to, co wiąże go ze światem przyrody, i to, co sprawia, że jest częścią świata idei⁵³.

⁴⁸ Zob. С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 474.

⁴⁹ Tamże, s. 474.

⁵⁰ Tamże, s. 436.

⁵¹ Zob. tamże, s. 475–476.

⁵² Zob. tamże, s. 445.

⁵³ Zob. Е.В. Мареева, *С. Франк...*, dz. cyt., s. 71–72.

Religijny wymiar antropologii Franka

Psychologia filozoficzna rozumiana jest przez Franka jako filozofia duszy ludzkiej i jako taka znajduje swoje właściwe miejsce w obrębie antropologii filozoficznej. Rację ma Wasyl W. Zienkowski, gdy pisze, że w miarę rozwoju światopoglądu Franka problematyka religijna coraz częściej zajmuje centralne miejsce w jego koncepcji⁵⁴. W przekonaniu Franka osiągnięcia psychologii są pewnego rodzaju świadectwem prawdziwości religii.

I właśnie dusza ludzka okazuje się być w systemie Franka głównym punktem pokrycia się prawdziwego bytu bożego i otaczającego nas świata materialnego. (...) za podstawy duszy uznaje i nadnaturalny absolut, i naturalny żywioł życia⁵⁵.

Gdy czytamy, że idealnym początkiem duszy i Najwyższym Dobrem jest Bóg, to odkrywamy tutaj wpływ Platona i neoplatonizmu. W traktacie *Dusza ludzka* autor daje też wyraz przekonaniu, że poznanie duszy ludzkiej jest niemożliwe bez jej przeżycia w głębokim doświadczeniu i właśnie z pozycji filozofa religijnego głosi, że wyłącznie jednostka religijna może posiadać prawdziwą samoświadomość. Tylko człowiek usposobiony religijnie jest w stanie – jak twierdzi – poczuć w sobie „żywą duszę” (*живая душа*). Tym samym w psychologii rozwijanej przez Franka dochodzi do zrównania czy też utożsamienia samoświadomości z religijnością⁵⁶. Gdy dusza transcenduje w głąb siebie, czyli do wnętrza bytu obiektywnego, rozumianego jako byt autotelicznej, aktualnej, doskonałej i stałej rzeczywistości, która nadaje sens życiu psychicznemu jednostki ludzkiej, wówczas dochodzi do wyzwolenia się jej od nieuprawnionego subiektywizmu⁵⁷. „Poznawczą aktualizacją” wszechjedności są akty psychiczne. Dzięki aktom takim jak akty myśli, postrzegania, pamięci czy uwagi dochodzi do bezpośredniego przeniknięcia w sferę absolutu. Bóg ujawnia się więc w głębi życia psychicznego⁵⁸.

Jak już wiemy, na miano psychologii zasługuje, zdaniem Franka, filozofia duszy. Rosyjski filozof uważa, że u podstaw filozofii duszy, jak również filozofii jako takiej, znajdują się żywe osiągnięcia świadomości religijnej. Fundamentalną rolę w rozwoju psychologii przypisuje intuicjom religijnym,

⁵⁴ Zob. В.В. Зеньковский, *История русской философии*, Москва: Академический Проект, Раритет 2001, s. 804.

⁵⁵ E.B. Мареева, C. Франк..., dz. cyt., s. 74, 76, podkr. usunięto – В.С. Жywiołem jest najniższy poziom życia psychicznego. Marejewa odnotowuje, że Frank wyprzedza Michela Foucaulta, twierdzącego, że żywioł szaleństwa stanowi wyjściowy stan życia duszy. Zob. tamże, s. 75.

⁵⁶ Zob. С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 424.

⁵⁷ Zob. М. Лосский, *История философии российской*, dz. cyt., s. 306.

⁵⁸ Zob. E.B. Мареева, C. Франк..., dz. cyt., s. 77.

wiążąc autentyczne sukcesy psychologii z zaostrzoną świadomością religijno-etyczną. W tym kontekście przypomina Upaniszady, postać Heraklita z Efezu, Platona, Fiodora Dostojewskiego, Fryderyka Nietzschego i Edwarda Carpentera⁵⁹. Jako potwierdzenie religijnej tezy o istnieniu duszy Frank odczytuje publikacje wspomnianych Henri Bergsona i Franza Brentana.

Zakończenie

Jak się okazuje, właściwy problem teorii poznania – to problem psychologii filozoficznej⁶⁰. Wnioski, jakie wyciąga Frank na gruncie teorii poznania i koncepcji duszy ludzkiej, są następujące: umysły indywidualów zawsze są ze sobą w pewnym stopniu połączone; ta ich wspólnota – to pierwotna jakość, stanowiąca podstawę każdej świadomości. Wspomniane połączenie widać w sytuacji percypowania jednego i tego samego fragmentu rzeczywistości. Frank ma na myśli zjawiska miłości, przyjaźni, nienawiści, a także innych uczuć. Podkreśla, że każde poznanie życia psychicznego innego człowieka może być wyłącznie poznaniem bezpośrednim⁶¹.

Koncepcja Franka wyróżnia się na tle osiągnięć filozofii światowej. Istotnym wyróżnikiem światopoglądu rosyjskiego myśliciela jest idea ścisłego związku człowieka z absolutem, a mówiąc dokładniej – koncept zakorzenienia życia psychicznego w Bogu, dzięki czemu byt staje się bytem wewnętrznym, bytem „w sobie” i „dla siebie”. Idea ta stanowi o specyfice rosyjskiej filozofii religijnej jako takiej i pozwala przezwyciężyć zachodni kryzys kulturowy, wyrażający się w gnoseologizmie, logicyzmie i psychologizmie⁶². A jak wiadomo, nasz filozof – podobnie jak autor *Badań logicznych* – nie przyjmuje psychologizmu w postaci subiektywizmu i relatywizmu⁶³. Jak trafnie pisze Elena Marejewa:

głos, wysunięty przez Franka na korzyść nowej „psychologii filozoficznej”, był głosem na korzyść uratowania i odnowienia metafizyki, a w jej postaci – filozofii jako takiej. Taka próba zakłada jednak zdolność rozwiązywania zadań metodologicznych, rozgraniczając naukę i filozofię, filozofię i teologię, teologię i właśnie doświadczenie mistyczne. I Frank, nie ulega wątpliwości, prezentuje tego rodzaju kulturę metodologiczną⁶⁴.

⁵⁹ Zob. С.Л. Франк, *Душа человека*, dz. cyt., s. 425.

⁶⁰ Zob. tamże, s. 441.

⁶¹ Zob. M. Łoski, *Historia filozofii rosyjskiej*, dz. cyt., s. 311–312.

⁶² Zob. Н.В. Мотрошилова, *Мыслители России и философия Запада (В. Соловьев, Н. Бердяев, С. Франк, Л. Шестов)*, Москва: Республика 2006, s. 330.

⁶³ Zob. Г.Е. Аляев, *О философском методе С. Франка...*, dz. cyt., s. 21.

⁶⁴ E.B. Мареева, *С. Франк...*, dz. cyt., s. 70.

Za ogólne zadanie psychologii filozoficznej Frank uznaje poznanie natury duszy. Na kartach *Duszy ludzkiej* mamy do czynienia z interesującą próbą odrodzenia psychologii. Psychologia filozoficzna nie jest przyrodoznawstwem, lecz filozofią. Traktat Franka wnosi coś nowego do rozwoju myśli filozoficzno-psychologicznej. Autor nie tylko dokonuje istotnego doprecyzowania teorii Henri Bergsona, ale też wyprzedza rozważania Maxa Schelera, Martina Heideggera, Nicolaia Hartmanna i innych dwudziestowiecznych filozofów. Prześledzenie tych prekognicji może stanowić kolejny krok w przyswojeniu spuścizny Franka na tle współczesnej filozofii powszechnej.

Bibliografia

- Aкулич Н.М. (2012), „*Душа человека*” С.Л. Франка в контексте развития современной культуры, „Рацио.ru” 8.
- Аляев Г.Е. (2009), *О философском методе С. Франка (феноменология не по Гуссерлю)*, w: В. Порус (ред.), *Идейное наследие С.Л. Франка в контексте современной культуры*, Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея.
- Czardybon B. (2010), *Od tłumacza*, w: J. Kurek, K. Maliszewski (red.), *Widma pamięci*, Chorzów: Wydawnictwo MDK „Batory”.
- Франк С.Л. (1916), *Задачи философской психологии*, „Русская мысль” 10.
- Франк С.Л. (1992), *Духовные основы общества*, Москва: Республика.
- Франк С.Л. (1995а), *Душа человека. Опыт введения в философскую психологию*, w: tenże, *Предмет знания. Душа человека*, Санкт-Петербург: Наука.
- Франк С.Л. (1995b), *Предмет знания. Об основах и пределах отвлеченного знания*, w: tenże, *Предмет знания. Душа человека*, Санкт-Петербург: Наука.
- Frank S.L. (2008), *Pierwsze określenie i istota intuicji*, przeł. B. Czardybon, „Logos i Ethos” 2.
- Frank S.L. (2010), *O pamięci*, przeł. B. Czardybon, w: J. Kurek, K. Maliszewski (red.), *Widma pamięci*, Chorzów: Wydawnictwo MDK „Batory”.
- Łoski M. (2000), *Historia filozofii rosyjskiej*, przeł. H. Paprocki, Kęty: Antyk.
- Мареева Е.В. (2009), *С. Франк: трансформация классического понимания Бога и души*, w: В. Порус (ред.), *Идейное наследие С.Л. Франка в контексте современной культуры*, Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея.
- Мотрошилова Н.В. (2006), *Мыслители России и философия Запада (В. Соловьев, Н. Бердяев, С. Франк, Л. Шестов)*, Москва: Республика.
- Назарова О. (2010), „*Онто-феноменологический*” проект Семена Людвиговича Франка, „Вопросы философии” 12.

Obolevitch T. (2006), *Problematyczny konkordyzm. Wiara i wiedza w myśli Włodzimierza S. Sołowjowa i Siemiona L. Franka*, Tarnów: Biblos.

Зеньковский В.В. (2001), *История русской философии*, Москва: Академический Проект, Паритет.

Streszczenie

Artykuł omawia istotę psychologii filozoficznej w ujęciu Siemiona L. Franka. Główną bazą bibliograficzną jest wydana po raz pierwszy w 1917 roku w Petersburgu książka pt. *Dusza ludzka*. Rosyjski myśliciel przeciwstawia się rozumieniu psychologii w kategoriach przyrodoznawstwa, tym samym przywracając należne miejsce nauce o duszy i prawidłowościach zjawisk psychicznych, zgodne z etymologią słowa „psychologia filozoficzna”. Psychologia filozoficzna nie tylko kontynuuje i rozwija ogólnontologiczną teorię bytu i wiedzy, ale stanowi również fundament filozoficznego poznania konkretnego świata społeczno-historycznego życia ludzkości. Frank utożsamia pojęcie „duszy” z ogólną naturą życia psychicznego jako takiego; dusza ludzka jest tym, co człowiek określa mianem siebie samego i w co nie może wątpić. Ponadto Frank uważa, że zarówno u podstaw filozofii duszy, jak i filozofii jako takiej, tkwią żywe osiągnięcia świadomości religijnej. Problematyka zarysowana w traktacie *Dusza ludzka* okazuje się istotna dla kultury ludzkiej jako takiej.